

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 119-128.

Geliş Tarihi–Received Date: 27.08.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 01.11.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

HAREZMŞAH ATSIZ'IN OĞUZLARA KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1538799>

 MUSTAFA KÖKSAL*

ÖZ

Büyük Selçuklu Devleti'ne altın çağını yaşatan Sultan Sencer (1118-1157) dönemin en önemli hadiselerinde birisi de Oğuz isyanıdır. Karlukların baskısına daha fazla dayanamayan Oğuz boyları yaşadıkları Mâverâünnehir topraklarından Horasan'a göç etmek zorunda kaldılar. Ardından Sultan Melikşah'ın (1072-1092) hükümdarlığında Selçuklu Devleti'ne itaat ettiler. Üçok ve Bozok olmak üzere iki kola ayrılan Oğuz boyları, kendi beylerinin itaati altında yaşamaktaydılar. Üçokların başında İbad Beg oğlu Tüti Bey, Bozokların başında ise Abdulhamid Bey oğlu Korkut Bey bulunmaktaydı. Bu boylar Sultan Sencer'e bağlı olmakla birlikte Selçuklu sarayına her yıl yirmi dört bin koyun vergi ödemekteydiler. Sultan Sencer, sayıları gittikçe artan Oğuz boylarını kontrol altında tutması için Belh valisi Emir Kamac'ı görevlendirildi. Bu süre içerisinde Oğuzlar ile Kamac arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Gönderilen görevlilerin Oğuz Türklerine karşı kötü muamelelerde bulunmaları ve görevlilerden birisinin Oğuzlardan rüşvet istediği için öldürülmesi tarafları karşı karşıya getirdi. Belh valisi, Oğuzları Sultan Sencer'e şikâyet ederek Oğuz şihneliğinin kendisine verilmesini istedi. Bu görevin kendisine verilmesi durumunda Selçuklu Devleti'ne otuz bin baş koyun vereceğini taahhüt etti. Selçuklu hükümdarı, hadiseyi itibar meselesi haline getiren valinin sunduğu teklifi kabul etti.

Kamac, Belh'e döner dönme Oğuzlara bir şihne göndererek öldürülen tahsildarın diyetini istedi. Onlar valinin bu teklifini kabul etmeyerek kendilerinin doğrudan Selçuklu Devleti'ne bağlı olduklarını bildirdiler. Bu durumdan hoşlanmayan Belh şihnesi, Oğuzlara ders vermek amacıyla harekete geçti. Oğuz beyleri savaşmak istemiyorlardı bunun için Emir Kamac'a sultanın hazinesine gönderilmesi için oymak başına iki yüz dirhem ödemeyi teklif ettiler. Ancak Oğuzların sunduğu bu teklifi de kabul etmedi. 1153'te iki taraf arasında Belh yakınlarında yapılan savaş Oğuzlar kazandı. Emir Kamac ve oğlu bu savaşta öldürüldü. Yaşanan bu hadiseler üzerine Selçuklu devlet adamları, Sultan Sencer'e Oğuzlara karşı mücadele edilmesi gerektiğini söyleyerek onu ikna etmeye çalıştı. Oğuzlar ile savaşmak istemeyen Sultan Sencer, devlet adamlarının bu istediğini kabul etti. 1153 yılında yapılan savaş Oğuzların kazanmasıyla birlikte Büyük Selçuklu Devleti dağılma sürecine girdi. Akabinde sultanın Oğuzlara esir düşmesi de devlet içerisinde otorite boşluğuna neden oldu. Bu zaman zarfı içerisinde devleti toparlamak amacıyla Karahanlı soyundan gelen Mahmud Han'ın tahta çıkarılması da kötü gidişe engel olamadı. Sultanın Oğuzların elinden bir an önce kurtarılması gerektiğinin farkında olan bazı Selçuklu Devlet adamları onu kurtarmak için girişimlerde buldukları bilinmektedir. Bu devlet adamlarından birisi de Harezmsah Atsız'dır. O, Sultan Sencer'i kurtarmak için Gur hükümdarı, Bâvend isfehbedi ve Nîmrüz (İstân) meliki ile diplomatik ilişkiler kurdu. Ardından Oğuz liderlerinden Tüti Bey'e tehditkâr bir mektup göndererek Sultan Sencer'i serbest bırakmasını istedi. Ancak Oğuzlara karşı fiilen harekete geçmedi. Atsız'ın bu tutumu faaliyetlerinin tamamen göstermelik olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada Harezmsah Atsız'ın Sultan Sencer'i kurtarmak için yaptığı diplomatik faaliyetler detaylarıyla ele alındı. Bunun için Atsız'ın İnşâ Divanı Reisi Reşîdüddin Vatvat'ın kaleme aldığı mektuplardan istifade edildi. Çalışmanın bu sahada yapılacak araştırmalar katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

Anahtar Kelimeler: Atsız, Sultan Sencer, Harezmsah, Büyük Selçuklu Devleti, Oğuzlar.

* Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/TÜRKİYE, E-posta: mustafakoksal13@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6360-0957.

THE POLICY FOLLOWED BY KHAREZMŞAH ATSIZ AGAINST THE OGHUZS

ABSTRACT

One of the most important events of the period of Sultan Sencer (1118-1157), who gave the Great Seljuk State its golden age, was the Oghuz rebellion. The Oghuz tribes, who could no longer withstand the pressure of the Karluks, had to migrate from the Transoxiana lands where they lived to Khorasan. Then, they obeyed the Seljuk State under the reign of Sultan Melikşah (1072-1092). Oghuz tribes, divided into two branches, Üçok and Bozok, lived under the obedience of their own lords. At the head of the Üçoklar was Tûti Bey, son of Dâd Beg, and at the head of the Bozoks was Korkut Bey, son of Abdulhamid Bey. Although these tribes were subordinate to Sultan Sencer, they paid taxes to the Seljuk palace for twenty-four thousand sheep every year. Sultan Sencer appointed the governor of Belh, Emir Kamac, to keep the Oghuz tribes, whose numbers were increasing, under control. During this period, disagreements arose between the Oghuzs and Kamac. The sent officials mistreated the Oghuz Turks and one of the officials was killed because he asked for bribes from the Oghuzs which brought the parties into conflict. The governor of Belh complained about the Oghuzs to Sultan Sencer and asked for the Oghuz shibboleth to be given to him. He promised to give thirty thousand head of sheep to the Seljuk State if this duty was given to him. The Seljuk ruler accepted the offer made by the governor, who made the incident a matter of reputation. As soon as Kamac returned to Belh, he sent a shahne to the Oghuzs and asked for the compensation of the murdered collector. They did not accept the governor's offer and stated that they were directly subordinate to the Seljuk State. The Balkh Sheikh, who did not like this situation, took action to teach the Oghuzs a lesson. Oghuz lords did not want to fight, so they offered to pay Emir Kamac two hundred dirhams per tribe to be sent to the sultan's treasury.

However, he did not accept this offer made by the Oghuzs. The Oghuzs won the war fought between the two sides near Balkh in 1153. Emir Kamac and his son were killed in this battle. Following these events, Seljuk statesmen tried to persuade Sultan Sencer by telling him that there was a need to fight against the Oghuzs.. Sultan Sencer, who did not want to fight with the Oghuzs, accepted this request of the statesmen. With the Oghuzs winning the war in 1153, the Great Seljuk State entered the process of disintegration. Subsequently, the sultan's capture by the Oghuzs caused a vacuum of authority within the state. During this period, the enthronement of Mahmud Khan, a descendant of the Karakhanid family, in order to recover the state, could not prevent the bad situation. It is known that some Seljuk statesmen, who were aware that the Sultan needed to be rescued from the Oghuzs as soon as possible, made attempts to save him. One of these statesmen is Harezmsah Atsız. He established diplomatic relations with the ruler of Gur, Bâvend isfehbedi and the ruler of Nîmrûz (Sistan) in order to save Sultan Sencer. Then he sent a threatening letter to Tûti Bey, one of the Oghuz leaders, and asked him to release Sultan Sencer. However, he did not actually take action against the Oghuzs. This attitude of Atsız reveals that his activities are completely for show. In the study, the diplomatic activities of Harezmsah Atsız to save Sultan Sencer were discussed in detail. For this purpose, the letters written by Reşîdüddin Vatvat, the Chairman of Atsız's Construction Council, were used. We believe that this study will contribute to research in this field.

Keywords: Atsız, Sultan Senjar, Kharezmsah, Great Seljuk State, Oghuzs.

GİRİŞ

Anuşteginler olarak da bilenen Harezmsahlar, Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Anuştegin'in Selçuklu sarayında "taştdarlık" makamına getirilmesi Harezmsahların tarih sahnesine çıkışlarının da başlangıcı oldu. Onun vefatından ardından yerine oğlu Kutbeddîn Muhammed (1097-1128) Harezmsahlık makamına atanmasıyla Harezmsah bölgesi, Anuşteginler hanedanlığı tarafından fiilen yönetilmeye başlandı. Kutbeddîn Muhammed, 30 yıl boyunca bu görevi ifa etti. Onun 1128 yılında vefat etmesinin ardından oğlu Atsız, Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in (1118-1157) tensipleriyle bu makama tayin edildi.¹

Atsız'ın Harezmsahlık yaptığı süreci I. Sadakat dönemi (1128-1135), İsyân önemi (1135-1147) ve II. Sadakat dönemi (1147-1156) olmak üzere üç alt başlık altında inceleyebiliriz. O, Harezmsahlık makamına atandığı 1128 yılından 1135 yılına kadar Selçuklu Devleti'ne sadakatle hizmet etti. Özellikle Sultan Sencer'in Mâverânünehir ve Gazne seferlerinde büyük yararlıklar göstererek Selçuklu sarayında kariyer basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanmaya başladı. Onun bu hızlı yükselişi Selçuk ordusu komuta kademesinde rahatsızlık yarattı. Komutanların 1135 yılında Gazne seferi dönüşü sırasında Atsız'ın canına kast etmeleri ve bu hadiselere

¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't Tarih (İslâm Tarihi)*, 11, çev. Abdulkadir Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 224; Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşâ*, (*Devre-i Moğol, Harezmsahiyye, İsmailiye*), tsh. Mansur Servet, Muesse-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1342, s. 152; Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları., 2013, s. 256; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebankâreî, *Mecmaü'l- Ensâb*, tsh. Mir Hâşem Muhaddîs, İntişârât-ı Emîrkebir, Tahran 1372, s.135; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebankâreî, *Mecmau'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, çev. Fahri Unan, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 108; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mîrhând. *Ravzatü's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük Ve'l-Hulefâ*, C.4, Kitapfûrûş-i Hayyam, Tahran 1339, s. 357; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 44.

Sultan Sencer'in sessiz kalmasına Atsız, çok içerledi. Sultandan izin isteyerek Harezm'e geri döndü. Ardından Cend ve Mankışlag'a saldırarak Türkmenleri öldürmesi bardağı taşıran son damla oldu. Atsız'ın başına buyruk hareketlerini daha fazla göz yummayan hükümdar, 1138 yılında Harezm bölgesine sefer düzenledi. Yapılan sefer sonucunda Harezmşah'ın ordusu darmadağın oldu. Kaçarak bir kaleye sığınan Atsız, Sultan Sencer'den af dilemek zorunda kaldı.²

Yaşanan bu hadiseden sonra Sultan Sencer yönünü doğudan gelen Karahıtay tehlikesine çevirdi. Taraflar arasında 1141 yılında Katvan Çölü'nde cereyan eden savaşta Selçuklu ordusu yenildi. Bu yenilgi aynı zamanda Büyük Selçuklu Devleti'ni de temelinden sarstı. Selçukluların yenilmesini fırsat bilen Atsız, hemen harekete geçerek bağımsızlığını kazanmak için Horasan topraklarına saldırıp, birçok Selçuklu şehrini tahrip etti. Ancak hiç beklemediği bir sürpriz ile karşılaştı. O, Horasan topraklarını ele geçirmeye çalışırken Karahıtaylar Harezm bölgesini ele geçirdiler. Hemen geri dönen Atsız, onlar ile anlaşarak yılda 30.000 dinar vergi ödemek zorunda kaldı. Katvan yenilgisinden ağır yaralan sultan, kısa sürede devleti toparlamayı başardı. Ardından Atsız'ın yaptıklarının intikamını almak üzere harekete geçti. 1143 yılında Harezm bölgesine saldırarak ikinci kez Harezmşah'ı yenilgiye uğrattı. Sultan Sencer'den af diledi. Sultan da onu affederak Merv'e geri döndü. Arka arkaya aldığı yenilgilere rağmen Atsız, bağımsızlık isteğinden vazgeçmedi. 1147 yılında sultana karşı yeniden isyan etti. Sultan Sencer üçüncü kez Harezm topraklarına sefer düzenlemek zorunda kaldı. Yapılan savaşta Atsız'ın ordusu dağılıncaya sultandan af dilemek zorunda kaldı. Selçuklu Devleti'ne üç kez yenilen Harezmşah, bağımsızlığını kazanamayacağını anladığından Sultan Sencer'e biat etti.³

Bundan sonraki süre zarfında devlete bağlı kalan Harezmşah Atsız, Cend ve Kıpçak topraklarında faaliyetlerine devam ederken beklemeyen bir hadise yaşandı. 1153'de Oğuzlar, Selçuklu Devleti'ne karşı isyan ettiler. Yapılan savaşta Sultan Sencer'in Oğuzların eline esir düşmesi üzerine Atsız, buradaki faaliyetlerini yarıda keserek rotasını Horasan topraklarına çevirdi.

1. Oğuz İsyanına Giden Süreç

Sultan Sencer döneminde devleti için önemli sorunlardan biri de göçebe Oğuzlardı. Sultan Melikşah döneminden itibaren Selçuklu Devleti'ne bağlı kalan bu topluluk, Katvan Savaşı'ndan sonra 1144'de Buhârâ'ya saldırdı. Şehir bu sıralarda Karahıtayların görevlendiği Alp Tegin adında bir komutan tarafından idare edilmekteydi. Nerşahi, Oğuzların şehri büyük mücahedeleler sonunda ele geçirdiklerini kaydetmektedir. Müellif, Buhârâ'nın ele geçirilmesi sırasında Şahab adındaki vezirin Oğuzlar tarafından öldürüldüğünü ve daha önce tamir edilen kalenin tahrip edildiğini ve 1164-1165 yılına kadar yıkık kaldığını nakletmektedir.⁴

Oğuzlar, Karlukların başkenti nedeniyle yaşadıkları Mâverâünnehir topraklarından Horasan'a göç etmek zorunda kaldılar. Üçok ve Bozok olmak üzere iki kola ayrılan Oğuz boyları, kendi beylerinin itaati altında yaşamaktaydılar. Üçokların başında Dad Beg oğlu Tüti Bey, Bozokların başında ise Abdulhamid Bey oğlu Korkut Bey bulunmaktaydı. Bu boylar Sultan Sencer'e bağlı olmakla birlikte Selçuklu sarayına her yıl yirmi dört bin koyun vergi ödemekteydiler. Oğuzların sayıları arttıkça Belh çevresine yerleşmeye başladılar. Sultan Sencer onları kontrol altında tutmak için Belh valisi Emir Kamac'ı görevlendirildi. Bu süre içerisinde Oğuzlar ile Kamac arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Gönderilen görevlilerin Oğuz Türklerine karşı kötü muamelelerde bulunmaları ve görevlilerden birisinin Oğuzlardan rüşvet istediği için öldürülmesi tarafları karşı karşıya getirdi.

² İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't Tarih*, C.11, s. 67; Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşâ*, s. 152; Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşâ*, (trc), s. 256; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, C.4, s. 358; Kafesoğlu, *Harezmşahlık Devleti Tarihi*, s. 48; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. Dursun Yılmaz, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 341; A.C.S. Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, çev. Özkan Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 114-115.

³ Kafesoğlu, *age*, s. 55; Barthold, *age*, s. 343.

⁴ Ebîbekr Muhammed b. Cafer Nerşahi, *Târîh-i Buhârâ*, çev. Emin Abdulmecid Bedevî-Nasrullah Mübaşir el- Terâzî, Dârü'l- Maarif, Kahire 1993, s. 44-45; Ebîbekr Muhammed b. Cafer Nerşahi, *Târîh-i Buhârâ*, tsh.Müderriş Râzî, İntişârât-ı Bunyâd- Ferhengî İnan,Tahrân 1351, s. 26; Narshakhi, *The History of Bukhara*, çev. Richard N. Freye, The Medieval Academy of America, Cambridge 1954, s. 25; Abdullah Duman, *Nerşahi'nin Târîh-i Buhârâsı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013, s. 225; Ebîbekr Muhammed b. Cafer Nerşahi, *Târîh-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 39; Nizameddin Ahmed b. Ömer b. Ali Aruzî, *Çahar Makale*, tsh. Muhammed Kazvinî, Çap-ı Taban, Tahrân 1331, s. 22; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 321; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 244.

⁵ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s. 154; İmadeddin Kâtib el-İsfehânî el-Bündârî, *Zubedetu'l-Nuşra ve Nubetu'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 249; Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Râhatü's-Sudür ve Âyetü's-Sürür*, C.1, çev. Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.173; Râşid Al-din Fazlullah, *Câmî Al-Tâvârih*, C.2/ 5. Cüz, çev. Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 92; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s.122; Hamdullah Müstevfi Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, tsh.Abulhüseyin Nevahî, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahrân 1387, s. 451; Hamdullah Müstevfi Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 361; Şebankâreî, *Mecmaü'l- Ensâb*, s. 112; Şebankâreî, *Mecmau'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, s. 86; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, C.4, s. 315-316; Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmud Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Tabaka-i Selçukîyye)*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2018, s.189; Şihâbeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 277; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 406; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 281; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 244-245; Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 22.

Belh valisi, Oğuzları Sultan Sencer'e şikâyet ederek Oğuz şihneliğinin kendisine verilmesini istedi. Bu görevin kendisine verilmesi durumunda Selçuklu Devleti'ne otuz bin baş koyun vereceğini taahhüt etti. Selçuklu hükümdarı, hadiseyi itibar meselesi haline getiren valinin sunduğu teklifi kabul etti.⁶ Kamac, Belh'e döner dönmez Oğuzlara bir şihne göndererek öldürülen tahsildarın diyetini istedi. Onlar valinin bu teklifini kabul etmeyerek kendilerinin doğrudan Selçuklu Devleti'ne bağlı olduklarını bildirdiler. Bu durumdan hoşlanmayan Belh şihnesi, Oğuzlara ders vermek amacıyla harekete geçti. Oğuz beyleri savaşmak istemiyorlardı bunun için Emir Kamac'a sultanın hazinesine gönderilmesi için oymak⁷ başına iki yüz dirhem ödemeyi teklif ettiler. Ancak o, Oğuzların sunduğu bu teklifi de kabul etmedi. 1153'te iki taraf arasında Belh yakınlarında yapılan savaşta Oğuzlar kazandı. Hırsının kurbanı olan Emir Kamac ve oğlu bu savaşta öldürüldü.⁸

Yaşanan bu olaylar Oğuzlar ve Selçuklular arasında gerginliğin tırmanmasına neden oldu. Oysa Sultan Sencer yukarıda zikrettiğimiz hadiseleri yakından takip ettiği için Oğuzlar ile savaşmak niyetinde değildi. Hatta onları affetmeyi bile düşünüyordu. Ancak Sultan Sencer, başta Müeyyed Ay-aba, Yarenkuş ve Ömer-i Acemî gibi komutanların ısrarı üzerine Oğuzlar ile savaşmaya ikna oldu. Selçuklu ordusunun Belh yakınlarına geldiğini duyan Oğuz beyleri, Sultan Sencer'den af dilemek istediler. Ancak komutanlar, sultana Oğuzları affetmesinin yanlış bir davranış olacağını söylediler. Oysa komutanlar, verdikleri yanlış kararın sonuçları sonu olacağını farkında değillerdi. Sultan Sencer Oğuzların gücünün farkında olmasına rağmen çoğunluğun verdiği karara uymak zorunda kaldı. İki taraf 1153 yılının ilkbaharında Belh yakınlarında karşı karşıya geldiler. İki ordunun asker sayısı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak Oğuzların Selçuklulara karşı nasıl bir savaş taktiği uyguladıkları ile ilgili olarak Sibt İbnü'l Cevzî'de geniş bilgiler yer almaktadır. Müellife göre Oğuzlar savaşın yapılacağı yerde çadırlarının kurup mal ve hayvanlarını çadırların etrafına dizdiler. Ardından çadırların arasında boşluklar bırakarak Selçuklulara karşı pusu kurdular. Selçuklu ordusu, Oğuzlara karşı saldırıya geçti. Ancak Selçuklu askerlerinin attığı oklar, Oğuz askerleri üzerine çadır ve hayvanlara isabet ederken Oğuzlar attıkları oklarla da Selçuklu askerlerinin büyük kısmını öldürdüler. Oğuz kuvvetleri kaçan askerleri takip ederek hepsini yok ettiler.⁹ Bu savaşta Selçuklu ordusunda mensup birçok komutan ve asker öldürüldü. Başta Sultan Sencer ve eşi Terken Hatun olmak üzere birçok devlet adamı da Oğuzlara esir düştü. Sadece hayatta kalmak amacıyla bir araya gelen Oğuzlar, hiç utanmadıkları bir şekilde önemli bir zafer kazandılar. Başlarda Selçuklu hükümdarına hürmet gösterilirse de daha sonra devlet yönetimini ele geçirdiler. Ancak bu durum Selçuklu devlet erkân ve devlete bağlı diğer iktidarcılar tarafından kabul görmedi.¹⁰

2. Oğuz İsyanı ve Sultan Sencer'in Esaret Günlerinde Harezmsah Atsız'ın Büyük Selçuklular ile İlişkileri

Sultan Sencer esaretinin ilk günlerinde Oğuz beylerinden hükümdar muamelesi gördü. Ancak ilerleyen zamanlarda Bahtiyar Bey'in Merv yakınlarındaki bir arazinin kendisine iktâ verilmesini talep etmesi üzerine sultan, bu toprakların *hazine-hâss* (hükümdarın özel mülkü) olduğunu ve böyle bir şeyin mümkün olmayacağı söyleyerek bu isteği reddetti. Bundan sonra Oğuz beyleri esir hükümdar ile alay etmeye başladılar. Oğuzlar üzerinde hükümdarlık tasfının bir hükmü olmadığını öğrenen Sencer, üzüntüsünden kendisini Merv'de bulunan bir hankâha¹¹ kapattı.¹²

Oğuzlar, Selçuklulara karşı kazandıkları zaferden sonra Horasan bölgesini istilâ etmeye başladılar. Dinâr, Bahtiyar, Tütî, Köknar gibi Oğuz beyleri Selçuklu Devleti'nden geriye kalan bakiye kuvvetlere karşı hareket

⁶ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s.154; el-Bündârî, *age*, s.249-250; Râvendî, *age*, C.1, s. 173-174; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarih-i Ayân*, C.11, 1952 Haydarabad, s. 222-223; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s. 92-93; Reşidüddin, *age*, s.122; Hamdullah Müstevfî, *age*, s. 451; Hamdullah Müstevfî, *age*,(trc), s. 361; Şebânkâreî, *age*, s.112; Şebânkâreî, *age*, (trc), s. 86; Mîrhând, *age*, C.4, s. 316; Mîrhând, *Selçuklular*, s.189; el-Ömerî, *age*, s. 277-278; Turan, *age*, s. 245; Köymen, *age*, s.407-408; Sevim- Merçil, *age*, s. 281; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, C.1, İSAM, İstanbul 2017, s. 281; Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 332-333; Peacock, *age*, s.118; Ayan, *age*, s. 22; Cevdet Yakupoğlu "Sultan Sencer Devri", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 163-164.

⁷ Türklerde boy olarak da bilinen ulusun ayrıldığı bölümlere verilen addır. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2016, s. 221.

⁸ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s. 154; el-Bündârî, *age*, s.249-250; Râvendî, *age*, C.1, s.173-174; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s.92-93; Reşidüddin, *age*, s.122; Hamdullah Müstevfî, *age*, s.451; Hamdullah Müstevfî, *age* (trc), 361; Şebânkâreî, *age*, s.112; Şebânkâreî, *age* (trc), s. 86; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 96; Mîrhând, *age*, C.4, s. 316; Mîrhând, *Selçuklular*, s. 189; el-Ömerî, *age*, s. 278; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 408-413; Sevim- Merçil, *age*, s. 281; Ayan, *age*, s. 22-23; Piyadeoğlu, *age*, s. 332-333.

⁹ Sibt İbnü'l Cevzî, *age*, C.11, s. 223; Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)", *Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları*, S.5/2, Ankara 1947, s.172.

¹⁰ İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s. 155; el-Bündârî, *age*, s. 250; Râvendî, *age*, C.1, s.174; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s.93; Reşidüddin, *age*, s. 122-123; Hamdullah Müstevfî, *age*, s. 451; Hamdullah Müstevfî, *age* (trc), s. 361; Şebânkâreî, *age*, s.112; Şebânkâreî, *age* (trc), s. 86; İbnü'l-Verdî, *age*, s. 96; Mîrhând, *age*, C.4, s. 316-317; Mîrhând, *age*, s. 192-193; el Ömerî, *age*, s.278; Turan, *age*, s. 245; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s.408; Sevim- Merçil, *age*, s. 281-282; Ayan, *age*, s.23; Özgüdenli, *age*, C.1, s. 282; Piyadeoğlu, *age*, s. 333; Köymen, *age*, s. 173.

¹¹ İslâm dünyasında tarikatlar tarafından zikir ve sohbetlerin yapıldığı yerlere verilen addır. Bkz. M. Baha Tanman "Hankah" *DİA*, C.16, İstanbul 1997, s. 45-46.

¹² İbnü'l-Esir, *age*, C.11, s.155; Köymen, *age*, s.415; Sevim-Merçil, *age*, s.282; Özgüdenli, *age*, C.1, s. 283.

geçtiler. Sultanın komutanları, Oğuz beylerine direnmek yerine kaçmayı tercih edince onlar da rahat bir şekilde Horasan topraklarını ele geçirdiler. Temmuz ve Eylül 1153'te Selçuklu Devleti'nin başkenti Merv'i iki kere olmak üzere, Nişâbûr ve önemli birçok Selçuklu şehrini yağmaladılar.¹³ Halkın ve âlimlerin büyük bir kısmını katlettiler. Katledilenler arasında dönemin ünlü Şafîî fıkıh âlimlerinden Muhammed b. Yahya en-Nişâbûrî ve Abdurrahman Ukkâf da bulunmaktaydı. Ayrıca şehrin can damarı olan Murgab Nehri üzerindeki su bentlerinin tahrip edilmesi bölgede büyük bir kuraklığa ve halkın topraklarını terk etmesine neden oldu. Bunların yanı sıra birçok imaret, vakıf ve kütüphaneyi de yerle bir ettiler.¹⁴ Gelişmeleri yakından takip eden bazı Selçuklu devlet adamları, devleti yeniden diriltmek için çaba sarf etmekteydiler. İlk olarak Selçuklu vezirlerinden Tahir b. Fahrü'l-Mülk, Sultan Sencer'in yeğeni Süleymanşah b. Muhammed'i Eylül 1153'te Nişâbûr'da sultan ilan edip tahta çıkararak adına hutbe okuttu.¹⁵ Ancak Süleymanşah, Oğuzları engellemek için bazı girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı. O, vezir Tahir'in vefatı ve Oğuzlara karşı alınan yenilgiden sonra Horasan topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Oğuzlara karşı mücadelede çaresiz kalan Selçuklu emirleri 1154-55 yılında bu seferde Karahanlı soyundan gelen ve aynı zamanda Sultan Sencer'in kız kardeşinin oğlu Rükneddin Mahmud'u Horasan'a davet ettiler. Daveti kabul eden Mahmud, Selçuklu Devleti'nin yeni hükümdarı oldu.¹⁶

Sultan Sencer'in esir düşmesinden sonra Harezmsah Atsız, Rükneddin Mahmud'a mahallif olmak yerine müttefik olmayı tercih etti. Hatta Mahmud Han'ın tahta çıkışını tebrik etmek için bir mektup gönderdi¹⁷ Atsız mektubunda Selçuklu tahtına çıkan Mahmud'u tebrik ederek Oğuzlara karşı birlikte mücadele etme mesajı vermektedir. Ona Selçuklu Devleti'nin resmi yazışma ve devlet yönetme geleneğinde bazı değişiklikler yapması, işleri tekelinde toplaması gerektiğinin altını çizmektedir. Harezmsah'ın Sultan Sencer'in esir düşmesinden sonra devlet içerisinde çok başlı yönetim olduğundan yeni hükümdara böyle bir tavsiyede bulundu. Ayrıca iyi dilek ve temennilerde bulunarak dostluk ilişkisi kurulmasını teklif etmektedir. Oysa daha önce Selçuklu Devleti'ne karşı üç kez isyan eden bir eyalet valisinin böyle bir tavır takınmasının altında yatan nedenin Oğuzlardan çekinmesi olduğu açıktır. Çünkü Atsız, onlarla mücadele edecek kadar gücünün olmadığını farkındaydı. Bu yüzden yeni bir müttefike ihtiyacı olduğunu bildiğinden, dengeleyici iyi değerlendirerek böyle bir karar aldığını tahmin etmekteyiz. Bundan sonraki süreçte onun Selçuklu Devleti ile ilişkilerini artırdığını görmekteyiz. Buna yeni hükümdara gönderdiği ikinci mektubu örnek olarak gösterebiliriz. Atsız, mektubunda Irak melikesi aynı zamanda Mahmud Han'ın annesinin vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirerek taziyelerini bildirmekte ayrıca sultanın tahta çıkışını bir kez daha tebrik ederek beklentilerini dile getirmektedir.¹⁸

Mahmud Han, Horasan'a geldiğinde çözümü bekleyen en önemli mesele Oğuzlardı. Ancak bu kötü gidişe o da dur diyemedi. Oğuzlar, Selçuklu ile yapılan birçok savaşı kazanmalarına rağmen sebebi bilinmeyen bir nedenden dolayı Temmuz 1155'te Herat kuşatmasını kaldırıp geri çekildiler. Oğuzların geri çekilmelerinin sebebi kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklardır. Mahmud Han, Oğuzlarla tek başına mücadele edemeyeceğini anladığından onlarla bir anlaşma yaptı. Bu sayede Oğuzlara karşı mücadele etmek için zaman kazandı.¹⁹ Ardından yeni müttefikler aramaya başladı. İlk önce Atsız'dan yardım istedi. O da Mahmud Han'ın bu isteğine olumlu yanıt verdi. Harezmsah Mayıs 1156'da idareyi oğlu Hitay Han'a bırakarak askerleriyle birlikte Harezm ve Nişâbûr arasında bulunan Şehristâne'ye geldi.²⁰ Atsız, bu süre zarfında Sistân İstemi İledüdin Ebu Fazl Nasr b. Halef, Gur Hükümdarı Alâeddin Hüseyin, Mazenderan Hâkimi Ebû'l-Feth Rüstem ile Oğuzlara karşı ittifak yapmak için diplomasi trafiğine başladı. Beklenmedik bir şekilde Sultan Sencer'in Oğuzların elinden kurtulması Harezmsah'ın diğer bölge idarecileri ile sürdürdüğü görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden oldu. Aynı zamanda Sultan Sencer'in özgürlüğüne kavuşması Mahmud Han'ı da zor durumda bıraktı. Çünkü sultanın esaretten kurtulması onun tahtını kaybetmesi anlamına gelmekteydi.

¹³ İbnü'l-Esîr, *age*, C.11, s.155-156; Râvendî, *age*, C.1, s.176-177; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s.95-96; Reşidüddin, *age*, s.123-124; Şebânkâreî, *age*, s.112; Şebânkâreî, *age* (trc), s. 86-87; Mîrhând, *age*, C.4, s. 317-318; Mîrhând, *age*, s.194-195; Turan, *age*, s. 245; Sevim-Merçil, *age*, s. 282; Barthold, *age*, s. 345; Piyadeoğlu, *age*, s. 334-335; Özgüdenli, *age*, C.1, s. 283.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *age*, C.11, s. 156; Hamdullah Müstevfi, *age*, s. 452; Hamdullah Müstevfi, *age* (trc), s.362; Ravendî, *age*, C.1, s.177-178; Mîrhând, *age*, C.4, s. 318; Mîrhând, *Selçuklular*, s. 195; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s. 96; Reşidüddin, *age*, s. 124; Hafız Ebrû, *Coğrafya-yı Tarih-i Horasan Der Tarih-i Hafız Ebrû*, nşr. Gulâm Rıza Verehrâm, Tahran 1331, s. 40; Köymen, *age*, s. 415-416.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *age*, C.11, s.157; el-Bündârî, *age*, s.252; Köymen, *age*, s.429; Sevim-Merçil, *age*, s.282; Piyadeoğlu, *age*, s. 335; Özgüdenli, *age*, C.1, s. 283.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *age*, C.11, s. 159; el-Bündârî, *age*, s.252; Cüveynî, *age*, s. 156; Cüveynî, *age* (trc), s. 263; Raşid Al-dîn, *age*, 2/5, s. 105; Reşidüddin *Selçuklular*, 128; Köymen, *age*, s. 448; Kafesoğlu, *age*, s. 68; Sevim-Merçil, *age*, s. 282; Barthold, *age*, s. 346; Piyadeoğlu, *age*, s. 335; Özgüdenli, *age*, C.1, s. 283.

¹⁷ Mahmud Han'a yazılan mektuplar için bkz. Reşidüddin Vatvat *Arâsiü'l-Havâtir Nefâsiü'l-Nevâtir*, Ayasofya Nüması: Nr: 4138, s.23b-24a; Reşidüddin Vatvat, *Nâmeha-yı Reşidüddin Vatvat*, tsh. Kâsım Toyserekanî, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1338, s. 14-16.

¹⁸ Vatvat, *Arâsiü'l-Havâtir*, s. 24b-25a; *Nâmeha-yı Reşidüddin Vatvat*, s. 16-17; Ziya Bünyatov, *Hârezmsahlığı ve Enuştekinler Devleti*, çev. Tural Rivazev, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s. 21.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *age*, C.11, s. 159; Kafesoğlu, *age*, s. 69; Köymen, *age*, s. 451-452; Barthold, *age*, s. 346; Piyadeoğlu, *age*, s. 336;

²⁰ Cüveynî ve Mîrhând, Sultan Mahmud ve Atsız'ın âdem-i tecavüzü önlemek için ittifak yapmak üzere Habuşan'da (Şehristâne) bir araya geldiklerini ve Oğuzları kastederek fesadı ıslah etme çabası içerisinde olduklarını kaydetmektedirler. Cüveynî, *age*, s.156; Cüveynî, *age* (trc), s. 261-262; Mîrhând, *age*, C.4, s. 363.

3. Harezmsah Atsız'ın Oğuzlara Karşı İzlediği Siyaset

Sultan Sencer'in esir düşmesinden sonra kendisine bağlı olan bazı devlet ve yerel hanedanlıklar onu kurtarmak için bazı teşebbüslerde bulundularsa da başarılı olamadılar. Bunlardan birisi de Harezmsah Atsız'dır. Onun Sultan Sencer'in esir düşmesini bir fırsat olarak değerlendireceği düşünüldükten tam tersi bir durum yaşandı. Atsız, kaos ortamından faydalanmak yerine sultanın hâmisî gibi davranma yoluna gitti. Oğuzlara karşı Sistân emiri, Gur hükümdarı ve Bâvend isfehbedine iş birliği teklif etti. Ardından tüm kuvvetleriyle Harezmsah Atsız'ın topraklarından hareket ederek Âmul (Âmuye)²¹ şehrine geldi. Şehir kalesini hile ile ele geçirmek istediysede komutan, Harezmsah'ın niyetini anladığından kaleyi teslim etmedi. Güç kullanmadan kaleyi almaya çalışan Atsız, daha sonra Sultan Sencer'e bir elçi göndererek buranın kendisine verilmesini istedi. Harezmsah Atsız'ın bu kaleyi ele geçirmek istemesinin sebebi, Merv şehrini en kısa yoldan Harezmsah bölgesine bağlayan ve Ceyhun Nehri üzerinde bulunan kaleyi ele geçirerek Hezâresb'in güneyinde ileri bir karakol kurma düşüncesindeydi. Atsız, bu sayede topraklarını emniyet altına alarak Oğuzlardan gelebilecek saldırıları da bertaraf edecekti. Onun niyetini anlayan sultan, kalenin bir öneminin olmadığını oğlu İl-Arslan komutasında bir orduyu kendisine kurtarmak üzere göndermesi halinde istediği kale dışında başka yerleri de kendisine vermesini bildirdi. İkili arasında birkaç kez elçilerin gidip gelmesine rağmen bir sonuç alınmadı. Sultan Sencer ile yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamayan Atsız, Kıpçak seferlerine devam etmek için Harezmsah'tan geri döndü. Ardından kardeşi Yinal-Tegin komutasındaki bir orduyla gelerek Aralık 1153'den Eylül 1154'e kadar Beyhâk topraklarını kuşatarak yağmaladı.²²

Harezmsah, Oğuzlara karşı Selçukluya bağlı diğer devletlerden daha farklı bir siyaset izledi. Atsız diğer devletler gibi Selçuklu Devleti'ni ele geçiren Oğuz beylerine itaat etmek yerine göstermelik de olsa Sultan Sencer'e bağlı kaldı. Hatta Oğuz beylerine mektuplar göndererek hükümdarı serbest bırakmaları konusunda uyarılarda bulundu.²³ Reşidüddin Vatvat tarafından kaleme alınan ve Oğuz beylerinden Üçok boyunun lideri Nasreddin Ebu Şucâ Tûtî Bey'e yazdığı mektup elimizde dir. Atsız'ın gönderdiği mektup şöyledir:

"Bu toprakların muhafızlarının hamisi, Siper ve silahlarının en büyüğü, yardımsever, muzaffer, cömert, din ve devletin yardımcısı, ikbâl sahibi Ebû Şucâ Tûtî, Allah'ın ömrü uzun olsun. Allah onun izzetli, aziz ve celil sıfatlarını muhafaza etsin. Ulakların bu toprakların hamisinden (Allah muhafızlarının sayısını artırsın) getirdikleri haberlere göre aziz, celil ve izzetli sahibinin hayırseverliği ve iyiliklerinin çok olduğu duyulmuştur. Bu toprakların hâkiminin geçmişte işlenen suçları ve verilen cezaların sorumluluğu kendisine aittir. İnsanlar onun dostluk ve samimiyetini bilirler ve tanırlar. Asla hiçbir kadının kokusu onun üzerine sinmemiş ve kötülük sayfalarına adı nakşedilmemiştir. Her zaman himayesi altında bulunan topraklardaki toplulukları ve hizmetinde olan diğer insanları korur.

Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde hoş olamayan hadiseler meydana gelmektedir. Daha önce bu topraklarda huzur ve barış içinde yaşayanlar Harezmsah sınırına geldiler. Bu topraklar onlar için yeterli değildir. İşlenen kabahatler hükümdar tarafından duyulmadığından büyük nimetler ve zenginlikler sayesinde güçlü olundu. Bu sırada iki taraf arasında nefret ve öfke doğuracak olaylar meydana geldi. Önceden o topraklarda güzel dostluk ilişkileri vardı. Bu bölgedeki vefa ve refahın hükmü dört bir tarafa anlatılmaktaydı. Yapılacak en faydalı iş, Oğuz taifesinin hizmetkârlarına saf bir şefkat içeren altın değerinde öğütler vermek olur. Yazılan bu sözlerden maksat, onlar hakkında bilgi vermektir.

Doğunun ve batının sultanı (Allah şanını yüceltsin) Darü'l-mülk Merv'de olduğu zamanlarda Oğuzların kötülüğü o topraklara ulaştı. Güçlü devletin kulları Merv'den ayrılmak zorunda kaldılar. Cihan padişahı (Allah mülkünü sonsuz kılsın) isteseydi kendisine ait olan en uzak Rum topraklarında dalgalanan sancaklarına gidebilirdi. Onun her zaman ve her yerde kulları ve hizmetkârları vardır. O zaman hükümdara (Allah mülkünü sonsuz kılsın) Merv'de karşı gelebilecek hiç kimse yoktu. Ancak sultan, Oğuzlardan bir musibetin geleceğini biliyordu. Onlara hükümdarlık hükümlerine itaat etmelerini emretti. O zaman onlara mutluluk geldi. Oğuz topluluğunun izzetli, aziz ve celil olan Allah'a verdiği nimetler için şükretmeleri gerekirdi. Dünyanın hâkimi, daima samimiyetle kulluk görevlerini doğru bir şekilde yerine getirdi. Ondandır güzel arkadaşlarının üzerine şeref tozu döküldü. Ancak sultanın hizmetine lâyık olamadılar. Devlet düzenin olduğu günlerde mukaddes yurtlarında (Allah büyüklüğünü artırsın) vazifelerini yerine getirmediler. Bu yüzden âlemin hükümdarı (Allah mülkünü sonsuz kılsın) onların arasından ayrılmak zorunda kaldı. Onlarda Zişan'a gittiler. Bugün Tirmiz sultanın kendi toprakları içerisinde güzel ve büyük bir vilayettir.

²¹ Bugün İran'ın Mazenderan eyaletinin güneybatısında yer alan tarihî şehirdir. Ebî Kâsım b. Havkal el- Nesibî İbn Havkal, *Kitâbü'l-Süretü'l-Ârz, Dâru'l-Mektep*, Beyrut 1992, s. 381; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 331.

²² Cüveynî, *age*, s. 155; Cüveynî, *age* (trc), s. 261; Mîrhând, *age*, C.4, s. 362-363; Köymen, *age*, s. 423; Kafesoğlu, *age*, s. 66-67; Bünyatov, *age*, s. 21; Barthold, *age*, s. 352.

²³ Kafesoğlu, *age*, s.71; Köymen, *age*, s. 424-425; Bünyatov, *age*, s. 25; Barthold, *age*, s.346.

Onun hizmetinde bulunanların hepsi ona dua etmekte kararlıdılar. Aralarında ihlas ve kulluk kemerini bağlamışlardır. Cihan hükümdarı (Allah mülkünü sonsuz kılsın) ve selefleri, nimet bulmak için bu topraklardan Horasan'a geldiler. Meclis-i âli, büyük hakan, Celalü'd-dünya ve'd-din (Allah ona yardım etsin) görünüşte Habuşan'ı ziyaret etti. Farklı bölgelerde bulunan devletin sadık kulları bir araya toplandılar. Nîmrüz meliki ve Cibâl hâkimi (Devletin seçkin komutanları) sayısız askerleriyle bir araya gelerek sultana hizmet etme konusunda mutabık kaldılar. Şimdi Oğuzlara yaptıkları kötülükler karşı (Allah hayra tebdil etsin) bu toprakların mukaddes olduğunu haber vermek gerekir. Eğer âdet olduğu üzere başka bir şehre gitmek zorunda kalırsanız bu zafer sayılmaz. Onlar Horasanda isyan başlattıklarında onların hepsi cihan hükümdarına (Allah mülkünü sonsuz kılsın) hürmet gösterdiler. Ancak bugün rahmet gölgesi onların üzerinden kalkmıştır. Eğer Belh şehrine sahip olunup edep ve doğru yoldan uzaklaşırsa Âlemin sultanı yeniden tahta çıkar. O zaman onun topraklarına kimse yaklaşamaz ve halefleri makam sahibi olurlar. Kısacası Oğuzlar yaptıkları kötülükler karşı özür dileyip tövbe yoluna teslim olmalıdırlar.

Büyük devletin sâdik kullarının gayesi aşikârdır. Meclis-i âli ulu hakan, Nîmrüz meliki ve Cibâl hâkimi (Allah şereflerini artırsın) bu topraklarda şefaaf ittifakı kurdular. Cihan hükümdarına (Allah mülkünü sonsuz kılsın) tevazu göstererek itaat ettiler. Onlara yurt ve nan-pâre (maaş) tahsis edilmesini emretti. Bilinmelidir ki mukaddes topraklara lâyük görülen hükümdar ve büyükler ihtilal günü verilen ahdi ve yapılan akdi bozmazlar. Tasvir edilen kutsal topraklarda bu tarafın sözünde herhangi bir kötülük (kin) yoktur. Onlar din ve dünyanın huzurunu isterler. O tarafa gönderilen bu elçi aracılığıyla Oğuzların bu nasihatlere uyması istenir. Marifet, emin olma ve güvenilirlik hâsıl olur Dilindekileri söyleyen veya tebliğ eden elçiye nimat etmek gerekir. Ayrıca ona güzel bir cevap verilerek, tüm arzu ve isteklerinin yerine getirilmesi ve güzel hediyeler takdim edilmesi beklentimizdir.”²⁴

Harezmşah, gönderdiği tehditkâr mektubunda eskiden Horasan topraklarında insanlar arasında iyi ilişkiler olduğunu, Oğuzlar yüzünden bu ilişkilerin bozulduğunu ve orada yaşayan insanların onlara karşı büyük bir kin ve öfke duyduklarını anlatmaktadır. Atsız, Oğuzların sultana yaptıkları hakaretleri dile getirerek üstü kapalı olarak bunun hesabının sorulacağını belirtmektedir. Onların eski gücünün kalmadığını, Sultan Sencer'e biat etmelerinin şart olduğunun altını çizmekte, işçileri suşlar için sultandan özür dilemeleri halinde Mahmud Han, Nîmrüz Meliki Ebu'l-Fazl ve Gur Hükümdarı Albeddin Hüseyin ile birlikte onları affetmesi için aracı olacaklarını bildirmekte ve itaat etmeler durumunda onlara yurtluk ve geçimlerini sağlayacakları topraklar verileceğini ifade etmektedir.

Atsız'ın Oğuzlara bu denli tehditkâr çünleler kurmasından önemli bir güce sahip olduğu anlaşılmalıdır. Bu gücü de onun yukarıda zikredilen devletler ile yaptığı ittifaktan aldığı tahmin etmek zor değildir. Oğuzların Sultan Sencer'i ellerinde tutmalarına rağmen bölgede herhangi bir yağma ve talan yapmadan Belh'e dönmelerinde bu mektubun önemli bir etkisinin olduğunu ve Oğuzların yapılan ittifaktan çekindikleri için çekildikleri açıktır.

Atsız, sultanı Oğuzların elinden kurtarmak için çaba sarf ettiği sırada beklenmedik bir gelişme yaşandı. 1156 yılında Sultan Sencer Oğuzların elinde kurtulmayı başardı. Bu durum mevcut hükümdar Mahmud Han'ın tahtını kaybetmesi ve Atsız açısından da önemli bir müttefikini kaybetmesi anlamına geliyordu. Çünkü Harezmşah, daha önceden zikredildiği gibi bazı taleplerde bulunmuş ancak onun niyetini anlayan hükümdar, isteklerini kabul etmemişti. Sultan Sencer'in tahta çıkar çıkmaz kendisini cezalandıracağını düşünen Atsız, gazabından kurtulmak için üç defa mektup göndermiş ancak sultan, Harezmşahın gönderdiği mektupları cevapsız bırakmıştır. Bağımsız bir devlet kurma isteği ile yola çıkan Harezmşah Atsız, 1156 yılında hem Selçuklulara hem de Karahıtaylara bağlı bir bölge valisi olarak hayata veda etti. Ancak ileride kurulacak olan Harezmşahlar Devleti için gerekli zeminin oluşmasını sağladı.

SONUÇ

1153 yılında meydana gelen Oğuz isyanı, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkımının başlangıcı oldu. Üstüne Sultan Sencer'in Oğuzlara tutsak düşmesi devletin tüm dinamiklerini temelinden sarstı. Başlarda isyan gibi gözükken Oğuzların faaliyetleri daha sonra tüm Horasan bölgesini kaplayan bir istila hareketine dönüştü. Selçuklu Devlet erkânından bazı devlet adamlarının ve Sultan Sencer'in yerine tahta çıkan yeğeni Mahmud Han'ın da gösterdiği çabalar Oğuzların ilerleyişini durdurmaya yetmedi. Ayrıca Sultan Sencer'i Oğuzların elinden kurtarmak için girişimlerde bulundularsa da başarılı olamadılar. Bu süreçte Harezmşah Atsız'ın da Sultan'ı sözde kurtarmak için gayret gösterdiğini görmekteyiz. Hemen harekete geçen Harezmşah Atsız, Oğuzlara karşı mücadele etmek için bölgedeki Gur, Bâvend ve Sistân hâkimleri ile yoğun bir diplomasi trafiğine başladı. Bunun altında yatan neden Harezmşah'ın Oğuzlardan korkmasıdır. Çünkü olası Oğuz saldırıları karşısında sahip olduğu Harezm bölgesini kaybedebilirdi. Elindekimevcut toprakları korumak için de yeni müttefiklere ihtiyacı vardı. Onun yukarıda adlarını zikrettiğimiz bölge yöneticileri ile yaptığı görüşmelerden önemli sonuçlar elde

²⁴ Vatvat, *Arâsiü'l-Havâtir*, s. 28a-29b; Vatvat, *Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat*, s. 29-33.

HAREZMŞAH ATSIZ'IN OĞUZLARA KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET

ettiğini söyleyebiliriz. Atsız'ın Oğuz liderlerinden Ebû Şucâ Tûtî Bey'e gönderdiği tehditkâr mektubun etkili olduğu açıktır. Bu duruma Oğuzların Sultan Sencer'i ellerinde tutmaların rağmen herhangi bir yağma faaliyetinde bulunmadan Belh'e dönmelerini ve bu süre zarfında Atsız ve müttetikleri ile karşı karşıya gelmemelerini kanıt olarak gösterebiliriz. 1156 yılında Sultan Sencer'in esaretten kurtulması Atsız'ın tüm planlarını altüst olmasına neden oldu. Yeniden Selçuklu tahtına çıkan hükümdara bağlılığını bildirirse de herhangi bir karşılık alamadı. Bunun sebebi ise Sultan Sencer'in Harezmsah'a güvenmemesidir. Atsız'ın tüm olumsuzluklara rağmen vefatına kadar Harezmsah topraklarındaki hâkimiyetini koruyarak ileride Selçuklu mirasına sahip çıkacak olan devlet için gerekli şartları sağladığı aşikârdır.

Bu makale geri çekildi"
3 Aralık 2024 tarihli Editör Kurulu kararı uyarınca geri çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- ARÛZÎ, Nizameddin Ahmed b. Ömer b. Ali, *Çahar Makale*, Tashih Eden Muhammed Kazvinî, Çap-ı Taban Tahran 1331.
- AYAN, Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul 2017.
- BÛNYATOV, Ziya, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler Devleti*, çev. Tural Rıvazev, Derin Yayınları, İstanbul 2003.
- CÛVEYNÎ, Ata Melik, *Tarih-i Cihanguşâ*, (*Devre-i Moğol, Harezmsahiyye, İsmailiyye*), Tashih Eden Mansur Servet, Müesse-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1342.
- CÛVEYNÎ, Ata Melik, *Tarih-i Cihanguşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- DUMAN, Abdullah, *Nerşâhî'nin Târih-u Buhârâsı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013.
- EL-BÛNDÂRÎ, İmadeddin Kâtib el-İsfehânî. *Zubedetü'l-Nuşra ve Nubetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 2016.
- EL-ÖMERÎ, Şihâbeddin b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerimiz ve Duyduklarımız (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çeviren D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- HAFİZ EBRÛ, *Coğrafya-yı Tarih-i Horasan Der Tarih-i İqaz Ebrû*, Neşreden Gulâm Rıza Verehrâm, Tahran 1331.
- İBN HAVKAL, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Çeviren Ramazan Şeşen, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2017.
- İBN HAVKAL, Ebî Kâsım b Havkal, *Nesihî, Şihâbü'l- Sûretü'l-Ârz, Dâru'l-Mektep*, Beyrut 1992.
- İBNÛ'L-ESİR, *el-Kamil fi't Tarih (İslâm Tarihi)*, C.11, çev. Abdulkadir Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmsahlık Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millet Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2016.
- KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınlar, Ankara 2018.
- KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, Tashih Eden Abulhüseyn Nevahî, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1387.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)", *Ankara Üniversitesi DTÇF Yayınları*, 5, S.2, 1947, 159-173.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, TTK Yayınları, Ankara 2017.
- MÎRHÂND, Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmud, *Ravzatü's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk Ve'l-Hulefâ*, C. 4, Kitapfurûş-i Hayyam, Tahran 1339.
- MÎRHÂND, Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmud. *Ravzatu's-Safâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2018.
- NARSHAKHÎ, *The History of Bukhara*, çev. Richard N. Freye, The Medieval Academy of America, Cambridge 1954.
- NERŞÂHÎ, Ebîbekr Muhammed b. Cafer Nerşâhî, *Târih-i Buhârâ*, Tashih Eden Müderris Râzî, İntişârât-ı Bunyâd- Ferhengî İran, Tahran 1351.
- NERŞÂHÎ, Ebîbekr Muhammed b. Cafer, *Târih-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- NERŞAHÎ, Ebîbekr Muhammed b. Cafer. *Târih-i Buhârâ*, çev. Emin Abdulmecid Bedevî-Nasrullah Mübaşir el- Terâzî, Kahire:Dâru'l- Maarif, 1993.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Selçuklular*, C. 1, İSAM, İstanbul 2017.

HAREZMŞAH ATSIZ'IN OĞUZLARA KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET

- PEACOCK, A.C.S., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, çev. Özkan Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- PIYADEOĞLU, Cihan, *Büyük Selçuklular*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- RÂŞİD AL-DİN FAZLULLAH, *Câmî Al-Tâvârih*, C.2/5 çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 2018.
- RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's- Sürûr*, C.1, çev. Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Camiü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.
- SEVİM, Ali – MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 2020.
- SIBT İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarih-i Ayân*, C.11, Haydar Abâd 1952.
- ŞEBÂNKÂREÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmau'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, çev. Fahri Unan, TTK Yayınları, Ankara 2021.
- ŞEBANKÂREÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmaü'l- Ensâb*, Tashih Eden Mîr Haşem Muhaddîs, İntişarât-ı Emîrkebir, Tahran 1372.
- TANMAN, M. Baha, "Hankah" *DİA*. C.16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 45-46.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- VATVAT, Reşîdüddin, *Arâsiü'l-Havâtîr Nefâsiü'l-Nevâtîr*, Ayasofya Nüshası, Nr: 4138.
- VATVAT, Reşîdüddin, *Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat*, Tashih Eden Kâsım Toyserekanî, İntişarât-ı Danişgâh-ı Tahran, Tahran 1338.
- YAKUPOĞLU, Cevdet, "Sultan Sencer Devri", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s.153-168.

GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>